

ВИДАТНІ УКРАЇНСЬКІ ПЕДАГОГИ-ГЕОГРАФИ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.

У статті проаналізовано життєвий шлях і науково-педагогічну діяльність визначних географів-вихідців зі Східної Галичини С. Рудницького, В. Гериновича та В. Кубійовича. Визначено їх внесок у становлення географії як навчальної дисципліни у школах краю. Акцентовано на унікальності творчого доробку С. Рудницького як одного з фундаторів української географії. Виявлено, що ці вчені вивели Україну на новий європейський і світовий рівень.

Постановка проблеми. Окремим самостійним напрямом історико-педагогічних досліджень є вивчення педагогічної діяльності та творчості персоналій, які через певні історичні обставини були репресовані, а їхній науково-методичний доробок надовго був вилучений із активного суспільного життя України. Такий напрям обґрунтований у наукових працях Н. Гупана (про розвиток історії педагогіки в Україні в історіографічному аспекті), О. Джус (творча спадщина С. Русової періоду еміграції), З. Нагачевської (визначні педагоги-репрезентанти українського жіночого руху західноукраїнських земель), Б. Ступарика (творчість видатних галицьких педагогів початку ХХ ст.), О. Сухомлинської (2-томна енциклопедія "Українська педагогіка в персоналіях") та ін. Учені доводять, що без всебічного вивчення творчої спадщини педагогів минулого не можна розкрити сутність загальнонаціональної історії педагогіки. Однак персоналії педагогів-географів (крім аналізу внеску у становлення географії як науки і навчальної дисципліни С. Русової, С. Рудницького) практично ще не були предметом окремого наукового дослідження.

Особливо важливим у такому контексті вважаємо аналіз унікального доробку педагогів-географів Східної Галичини, які здійснили великий прорив у вивченні географії, створили дійсно наукову географію України, що відповідає усім вимогам сучасної географічної теорії та практики, популяризували географічні знання за межами України, що є **метою даного дослідження**.

Серед учених, які одними із перших науково розробили загальні засади географії, важливе місце належить **Степанові Львовичу Рудницькому** (1877-1937). Його справедливо називають фундатором української географії, географом широкого профілю, дослідником-геоморфологом. Особлива заслуга С. Рудницького в тому, що він започаткував картографічний напрям в українській географії і завдяки йому Україну було представлено як цілісну просторову одиницю. Відомий український географ і педагог М. Дольницький (із 1962 р. – професор Українського вільного університету у Мюнхені) зазначав: "В історії світової науки є мало таких прикладів, щоб праця одного вченого стала основою для створення нової галузі науки, як це бачимо на прикладі українського вченого, географа професора д-ра Степана Рудницького" [1: 333]. До виконання цієї важливої місії С. Рудницький ішов поступово і починав свою науково-педагогічну діяльність із популярних підручників з географії, зокрема "Нинішня географія" (1905 р.), "Начерк географічної термінології" (1908 р.), "Коротка географія України" (1910 р.).

Подвижницьке життя і творчий шлях С. Рудницького сповнені глибокого трагізму. Народився майбутній географ 3 грудня 1877 р. в Перемишлі (тепер територія Польщі), а почав навчання в Тернополі, куди перевели його батька – гімназійного учителя, викладача історії, географії та німецької мови. У сім'ї було четверо дітей: Лев, Степан, Юрій і Софія. Батьки померли досить рано (у 1896 р. – мати, а в 1898 р. – батько). Родина Рудницьких ще дала українському народові письменника Юрія Рудницького (1884-1937 рр.), який увійшов в історію української літератури під псевдонімом Юліан Опільський і писав історичні романи, повісті та оповідання. Він був учнем і послідовником Івана Франка. Сестра Софія (1885-1956 рр.), яка закінчила Львівську консерваторію та Віденську музичну академію, була відомою піаністкою й учителькою музики.

Після закінчення Тернопільської гімназії в 1895 р. С. Рудницький вступив на філософський факультет Львівського університету й обрав відділ історії та географії. Його вчителем був М. Грушевський, саме за порадою якого майбутній учений розпочав географічні, геологічні та астрономічні студії. Першою працею С. Рудницького стала монографія "Про плями сонячні", що лягла в основу габілітації на доктора географії 1901 р. У цьому ж році С. Рудницький став дійсним членом Наукового Товариства імені Шевченка та співредактором "Збірника математично-природописно-лікарської секції НТШ" у Львові. Отримавши диплом учителя середніх шкіл (при цьому здобувши ступінь доктора філософії), він не пішов на вчительську працю, а виїхав на географічні студії до Відня, де навчався у відомого німецького географа А. Пенка, який підтримував свого здібного учня упродовж усього життя [1: 344].

Після півторарічного навчання у Відні С. Рудницький повернувся в Україну, де якийсь час вчителював у гімназіях Львова і Тернополя. У перші 6-7 років після закінчення навчання у Відні та Берліні в 1902 р. С. Рудницький проводить географічні дослідження басейну Дністра. Ідеї та висновки вченого виводили українську географію на європейський рівень. Особливо важливою в цьому плані стала праця "Нинішня географія" (1905 р.). Одночасно він почав працювати над науковими дослідженнями у галузі географії, став

доцентом географії України, а в 1908 р. – професором і завідувачем кафедри географії Львівського університету, заснованої ще в 1882-1883 н. р. [2: 34].

Як підданий Австро-Угорської імперії, перед початком Першої світової війни С. Рудницький працював військовим географом при австрійському генштабі і до 1917 р. проживав у Відні. Після розпаду імперії Габсбургів повернувся до Львова, де зосередився на підготовці підручника з географії для початкових шкіл, який вийшов друком 1919 р. у Львові під назвою "Початкова географія для народних шкіл". У доступній формі С. Рудницький витлумачив запроваджені ним різноманітні географічні поняття, розкрив мету вивчення географії як шкільної дисципліни й описав "природні краї" України.

Із встановленням у Галичині польського політичного режиму вчений був позбавлений кафедри у Львівському університеті. Через те його науково-педагогічна діяльність першої половини 1920-х рр. пов'язана із навчальними закладами Відня (викладач економічної географії в Академії зовнішньої торгівлі) та Праги (професор Українського Вільного Університету). Саме тут він написав свою велику двотомну працю "Основи землезнання України" (1924, 1926 рр.).

Однак С. Рудницький, відірваний від рідної землі, не міг дати українській науці та школі те, що хотів їй дати. Вчений прагнув створити багатотомну працю "Географія України" та "Систему загальної описової географії". Як справжній патріот, він розумів, що реалізувати свої задуми можна лише в Україні. Саме тому в період т. зв. "українізації" С. Рудницький звернувся до Народного Комісаріату освіти з пропозицією надати допомогу в підготовці загального плану розбудови географічної науки й освіти в тодішній радянській Україні. Отримавши позитивну відповідь, у 1926 р. вчений переїхав до Харкова і зайняв посаду завідувача кафедри географії у Геодезичному інституті. А 1 жовтня 1927 р. був заснований Український науково-дослідний інститут географії і картографії, директором якого став С. Рудницький.

У 1929 р. визнаного вченого-географа було обрано дійсним членом Всеукраїнської Академії Наук і введено до складу редколегії Української Радянської Енциклопедії, доручивши очолити відділ географії (у 1934 р. підготовлено три томи цього видання, але їх було знищено, а редколегію розпущено). У 1932 р. С. Рудницький підготував перший том 14-томної праці "Система географічних знань", однак її доля дотепер невідома [1: 340].

На той час професор С. Рудницький уже був досить знаним у світовій науці та оцінений нею: у 1923 р. став членом-кореспондентом Віденської Академії Наук та Королівського Географічного Товариства у Берліні, а в 1925 р. – дійсним членом Слов'янського інституту в Празі. Вченому-географу здавалося, що в радянській Україні він знайшов умови, необхідні для плідної наукової діяльності. Адже йому була надана можливість підбирати співробітників, дано дозвіл на видавництво Записок інституту, а також на участь у закордонних наукових з'їздах. У Харкові вчений почав писати кількатомну географію України, яка стала реалізацією його життєвої мрії. Невідомо, скільки томів устиг написати С. Рудницький, однак є свідчення того, що "в 1928 р. він мав уже готовий 1-ший том, цілий присвячений доказам географічної самостійності України в комплексі східноєвропейських країв" [1: 345]. Як відомо, "українізація" для сотень учених-патріотів закінчилася репресіями. Не оминула ця доля і професора С. Рудницького, якого у березні 1933 р. було заарештовано, а в 1937 р. – безпідставно засуджено до вищої міри покарання. С. Рудницький був реабілітований у 1965 р., а в 1990 р. його ім'я було поновлено у складі Академії Наук України.

Велика заслуга С. Рудницького і у створенні школи українських географів, до якої належали В. Баб'як, В. Буцура, В. Геринович, М. Дольницький, М. Іванчук та ін. Серед них особливо виділявся **Володимир Олександрович Геринович** (1883-1949) як географ-освітянин. Він народився 22 листопада 1883 р. в м. Сокаль на Львівщині в селянській сім'ї. Після закінчення місцевої народної школи продовжив навчання у Львівській гімназії, та невдовзі був з неї виключений за участь у політичному гуртку. Середню освіту завершив у Перемишлі, після чого продовжив свої студії на філософському факультеті Львівського університету, де був учнем М. Грушевського. Тут він займався дослідницькою та краєзнавчою роботою, потяг до якої формувався під керівництвом С. Рудницького та відомих на той час польських професорів А. Ремана та Є. Ромера. У 1904 р. він брав активну участь у виступі студентів Львівського університету, які відстоювали право університету на українськість [3: 40].

Продовживши навчання у Віденському університеті, він у 1908 р. захистив докторську дисертацію та, як і С. Рудницький, отримав ступінь доктора географії. У 1908-1914 рр. В. Геринович працював викладачем Самбірської учительської семінарії (тепер – Львівська область). Ці роки були досить плідними на наукові праці, серед яких: "Причини до етнографії галицького Придністров'я" (1911 р.), "Нариси до землепису угорської України" (1912 р.), "Кривчанські печери" (1913 р.).

У 1914 р. В. Гериновича мобілізували до австрійської армії; беручи участь у бойових діях, він був поранений п'ять разів. У той час дружина із сином Олександром назавжди переїхали до Швейцарії. І в цих складних воєнних і життєвих умовах він не падав духом, а продовжував свої студії, серед яких цікавою із навчально-методичного погляду є стаття "Поняте, ціль і метода географії", яка вийшла у "Збірнику математично-природописно-лікарської секції НТШ". Називаючи географію однією "із перших, найстарших наук, яка на якийсь час стала вогнищем і осередком інших багатьох галузей знання посередньо чи безпосередньо з нею з'єднаних" [4: 1], він був стривожений занепадом географії як науки, і ставив завдання "сотворити правдиву науку географії, надати їй відповідні основи, зробити її одноцільною, сотворити єдність і

цілість із тих дробин, які довго блукали ізольовані, та знаходили захист між іншими науками, часто-густо з географією не маючи нічого спільного" [4: 4].

У 1919 р. після зустрічі із першим ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету Іваном Огієнком В. Геринович став доцентом, згодом – професором цього ж університету, а з 1923 р. – спочатку деканом, а потім ректором Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Як стверджує дослідник С. Ковальчук, "на посаді керівника закладу розкрився його хист не тільки як педагога, вченого, але й як людини різнобічно обдарованої, чесною, порядною, справедливою щодо колег-викладачів, студентів, обслуговуючого персоналу" [3: 43].

У 1928-1929 рр. В. Геринович працював в Українському науково-дослідному інституті географії і картографії у Харкові, де в той час перебував і С. Рудницький. Проте, як і С. Рудницький, він був звинувачений за "галицьке походження" та за роботу в "Петлорівському університеті" (так радянська влада іменувала Кам'янець-Подільський університет). У грудні 1932 р. В. Гериновича заарештували, і під тиском слідчих він визнав себе винним у нескоєних злочинах. Вироком став десятирічний термін перебування у виправно-трудоному Білморсько-Балтійському таборі. Після звільнення він оселився у м. Грязовець Вологодської області і там викладав географію у сільськогосподарському технікумі. Більш ніж через 20 років (у 1946 р.) повернувся до Львова, де працював професором, а два наступних роки завідувачем кафедри економічної географії Львівського торгово-економічного інституту. Помер учений 16 липня 1949 р. і похований на Янівському цвинтарі у Львові. Реабілітований у 1989 р.

Значна частина досліджень В. Гериновича пов'язана із проблемами теорії і методики географії як навчальної дисципліни. Читаючи різні курси географії (фізичну, астрономічну, географію України й антропогеографію), він зіткнувся із проблемою відсутності фахових підручників, і це спонукало педагога до їх написання. Ними стали "Фізична географія" (1920 р.), "Основи географії" (три видання: Кам'янець-Подільський, 1920 р.; Харків, 1924 р.; Дніпропетровськ, 1924 р.), "Нарис для економічної географії України. Частина географічна" (1921 р.), "Фізична географія для шкіл і самоосвіти" (1922 р.). В останньому із названих підручників педагог-географ розкрив особливості вивчення географії у різних класах, а також значну увагу приділяв самоосвіті як учнів, так і вчителів [5].

Отже, В. Геринович зробив неоціненний внесок у вивчення географії України як навчальної дисципліни.

Спадкоємцем і продовжувачем справи С. Рудницького був також і **Володимир-Антон Михайлович Кубійович** (1900-1985). Він першим порушив проблему становища українців поза межами своєї національної території й активно вивчав географію української діаспори у 30-х роках ХХ ст. В. Кубійович – видатний український географ, демограф і картограф, учений-українознавець та суспільно-громадський діяч. Визнані його колосальні заслуги як головного редактора 10-томної "Енциклопедії Українознавства", що була випущена в світ Науковим Товариством ім. Шевченка у м. Сарселі (біля Парижа) упродовж 1955-1984 рр. (перевидання в Україні здійснено у Львові в 1993-2000 рр.).

В. Кубійович народився 23 вересня 1900 р. в Матієві поблизу Нового Санча (Польща) в українсько-польській родині службовців. Початкову освіту здобув у народній школі та Новосанчеській гімназії, яку закінчив у 1918 р. Цього ж року розпочав навчання в Ягеллонському університеті у Кракові, однак воно було перерване Першою світовою війною. У 1923 р. закінчив університет за головним фахом викладача географії та допоміжним – викладача історії. Потім навчався на філософському факультеті Краківського університету і як учений формувався у науковій краківській школі професора Людомира Савіцького, учнем якого він був [6: 15]. Упродовж 1928-39 рр. В. Кубійович працював доцентом у Краківському університеті.

У 1931 р. вчений був обраний дійсним членом НТШ у Львові та очолив його Географічну комісію. У 1940 р. став професором Українського Вільного Університету у Празі. Під час Другої світової війни В. Кубійович очолював Український Допомоговий Комітет у Кракові – єдину громадську організацію на території Генерального Губернаторства доби німецької окупації України. З 1945 р. він емігрував до Німеччини, а з 1951 р. – до Франції, де створив науковий осередок. У 1947-1962 рр. був генеральним секретарем НТШ у Мюнхені, а з 1962 р. і до кінця свого життя працював головою цього ж товариства у Європі.

В. Кубійович зробив величезний внесок у вивчення географічних особливостей та меж української національної території. Особливо варто відзначити його дослідження, що стосуються суспільно-географічного вивчення українських Карпат. Багато його студій були присвячені життю населення та особливостям розвитку господарства Карпат, території і населенню українських земель. В. Кубійович робив ґрунтовні статистичні огляди в "Українському Статистичному Річнику" упродовж 1934-1937 рр. [2 : 35]. Разом із колективом авторів-географів (Е. Жарським, І. Зілінським, В. Іванисом, М. Кулицьким, І. Крип'якевичем, І. Федівим, В. Чередиєвим та ін.) він видав узагальнювальні народознавчі праці "Атлас України і сумежних країв" (Львів, 1937 р.), "Географія України і сумежних земель" (Львів, 1938 р.). Щоб підняти престиж України, В. Кубійович написав низку статей із проблем її географії до енциклопедій багатьох держав світу [2: 35]. Останні десятиліття жив у французькому Сарселі, де і помер 2 листопада 1985 р. Похований у спільному склепі членів НТШ.

Висновок. Отже, педагоги-географи С. Рудницький, В. Геринович, В. Кубійович головним об'єктом географічного вивчення завжди обирали Україну. Якщо географічний "вивід прав України" здійснив С. Рудницький ще на початку ХХ ст., В. Геринович пов'язав свої дослідження із питаннями теорії і методики географічної науки і практики, то В. Кубійович розкрив Україну як єдине територіальне та етнодемографічне

ціле у 30-х роках ХХ ст. Не можна не погодитися з оцінками їхньої творчої спадщини сучасними вченими про те, що своїми працями з українського землезнання та картографії вони виводили Україну на європейський і світовий рівень [6: 17]. Водночас ці педагоги-географи особливого значення надавали географічному краєзнавству України і ставили за мету прилучити до його опанування українську молодь, яка б мала гордитися красою і багатствами рідної землі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дольницький М. Український учений-географ професор д-р Степан Рудницький / Мирон Дольницький // Записки НТШ. Т. CLXXIII. Праці історично-філософської секції : [збірник на пошану українських учених, знищених більшовицькою Москвою]. – Париж-Чикаго, 1962. – С. 333–346.
2. Заставний Ф. Д. Географія України / Ф. Д. Заставний. – Львів : Світ, 1994. – 171 с.
3. Ковальчук С. Володимир Геринович – організатор географічної науки та освіти / Степан Ковальчук // Історія української географії : [збірник матеріалів Третьої Міжнародної конференції, присвяченої 130-літньому ювілею академіка Степана Рудницького]. – Ч. 1. – Тернопіль, 2007. – С. 40–45.
4. Геринович В. Понятє, ціль і метода географії / В. Геринович // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Тов-ва ім. Шевченка. – Т. XVIII-XIX. Наукова хроніка. – Львів, 1919. – С. 1–19.
5. Геринович В. Фізична географія для шкіл і самоосвіти. – Катеринослав, Харків : Держвидав. України, 1922. – 92 с.
6. Шаблій О. Географічне кубійовичезнавство : актуальні проблеми дослідження / Олег Шаблій // Актуальні проблеми географічного українознавства на зламі тисячоліть (до 150-річчя від дня народження Володимира Кубійовича) : матеріали Міжнар. наук. конфер., (Львів, 7–8 листопада 2000) // Праці НТШ. – Т. XI. – Львів, 2003. – С. 14–20.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Dol'nyts'kyi M. Ukrains'kyi uchenyi-geograf professor Stepan Rudnyts'kyi [The Ukrainian Scientist-Geographer Stepan Rudnyts'kyi] / Myron Dol'nyts'kyi // Zapysky NTSH. T. CLXXIII. Pratsi istorychno-filosof's'koi sekcii [NTSH Notes. T. CLXXIII. Works of the Historical-Philosophical Section] : [zbirnyk na poshanu ukrains'kykh uchenykh, znyshchenykh bol'shevits'koiu Moskvouiu]. – Paryzh-Chicago, 1962. – S. 333–346.
2. Zastavnyi F. D. Geografiia Ukrainy [Geography of Ukraine] / F. D. Zastavnyi. –L'viv : Svit, 1994. – 171 s.
3. Koval'chuk S. Volodymyr Gyrynovych – ogranizator geografichnoi nauky ta osvity [Volodymyr Gyrynovych – the Organizer of the Geographical Science and Education] / Stepan Koval'chuk // Istoriiia ukrains'koi geografii [History of the Ukrainian Geography] : [zbirnyk materialiv Tret'oi Mizhnarodnoi konferentsii, prysviachenoi 130-litniomu iuvileiu akademika Stepana Rudnyts'kogo. – CH. 1. – Ternopil', 2007. – S. 40–45.
4. Gerynovych V. Poniatie, tsil' i metoda geografii [Notion, Goal and Method of Geography] / V. Gerynovych // Zbirnyk matematychno-prirodopysno-likars'koi sekcii Naukovogo Tov-va im. Shevchenka [the Collection of the Mathematical-Natural-Doctoral Section of the Shevchenko Scientific Society]. – T. XVIII-XIX. Naukova khronika. – L'viv, 1919. – S. 1–19.
5. Gerynovych V. Fyzyczna geografiia dlia shkil i samoosvity [Physical Geography for Schools and Self Education]. – Katerynoslav. Kharkiv : Derzhvydav. Ukrainy, 1922. – 92 s.
6. Shabl'ii O. Geografichne kubiiovycheznnavstvo : aktual'ni problemy doslidzhennia [Geographical Kubiiovich Learning : Current Issues of the Research] / Oleg Shabl'ii // Aktual'ni problemy geografichnogo ukrainoznavstva na zlami tysiacholit' (do 150-richchia vid dnia narodzhennia Volodymyra Kubiiovycha) [Current Issues of the Geographical Ukrainian Studies at the Junction of Two Centuries (Dedicated to the 150th Volodymyr Kubiiovich's Anniversary) : materialy Mizhnar. nauk. konfer., (L'viv, 7–8 lystopada 2000) // Pratsi NTSH. – T. XI. – L'viv, 2003. – S. 14–20.

Матеріал надійшов до редакції 25.01. 2013 р.

Рыс И. П. Выдающиеся украинские педагоги-географы конца XIX – первой трети XX ст.

В статье проанализированы жизненный путь и научно-педагогическая деятельность выдающихся географов-выходцев с Восточной Галиции С. Рудницкого, В. Гериновича, В. Кубийовича. Определён их вклад в становление географии как учебной дисциплины в школах края. Акцент сделан на уникальности творческого достижения С. Рудницкого как одного из основателей украинской географии. Выяснено, что эти ученые вывели Украину на новый европейский и мировой уровень.

Rys I. P. Prominent Ukrainian Pedagogues-Geographers of the End of the XIX – the First Third of XX Centuries.

The article describes life and scientific-pedagogical activity of the prominent geographers-immigrants from the Eastern Galicia S. Rudnytskyi, V. Gerynovych, V. Kubiovych; determines their contribution into the formation of Geography as an educational discipline at the regional schools. The accent is made on the unique character of the S. Rudnytskyi's creative achievement as one of the founder of the Ukrainian geography. It is concluded that these scientists have lead Ukraine on the new Europe and world level.